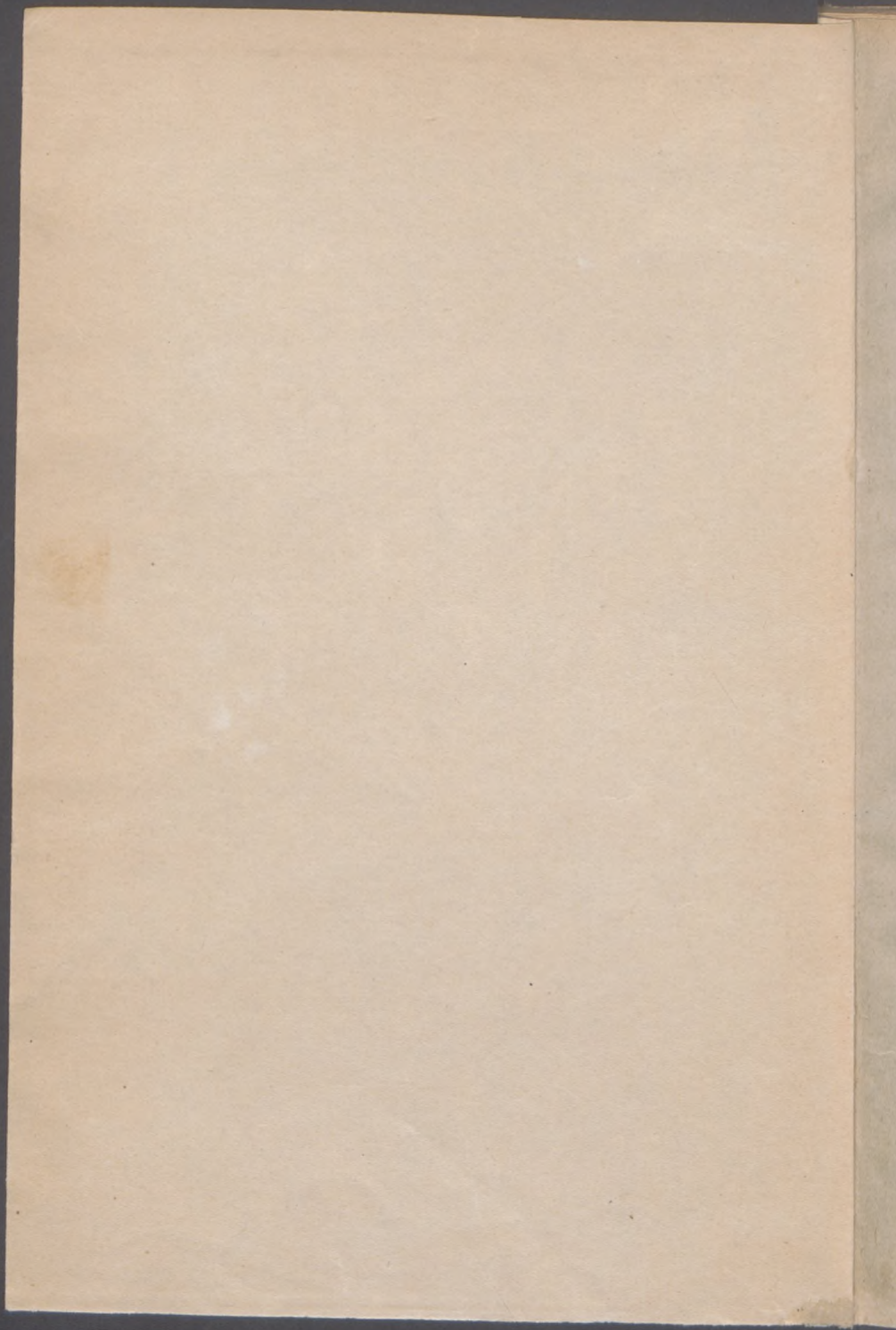

J. 435. 507

ЯДВІГІН Ш.

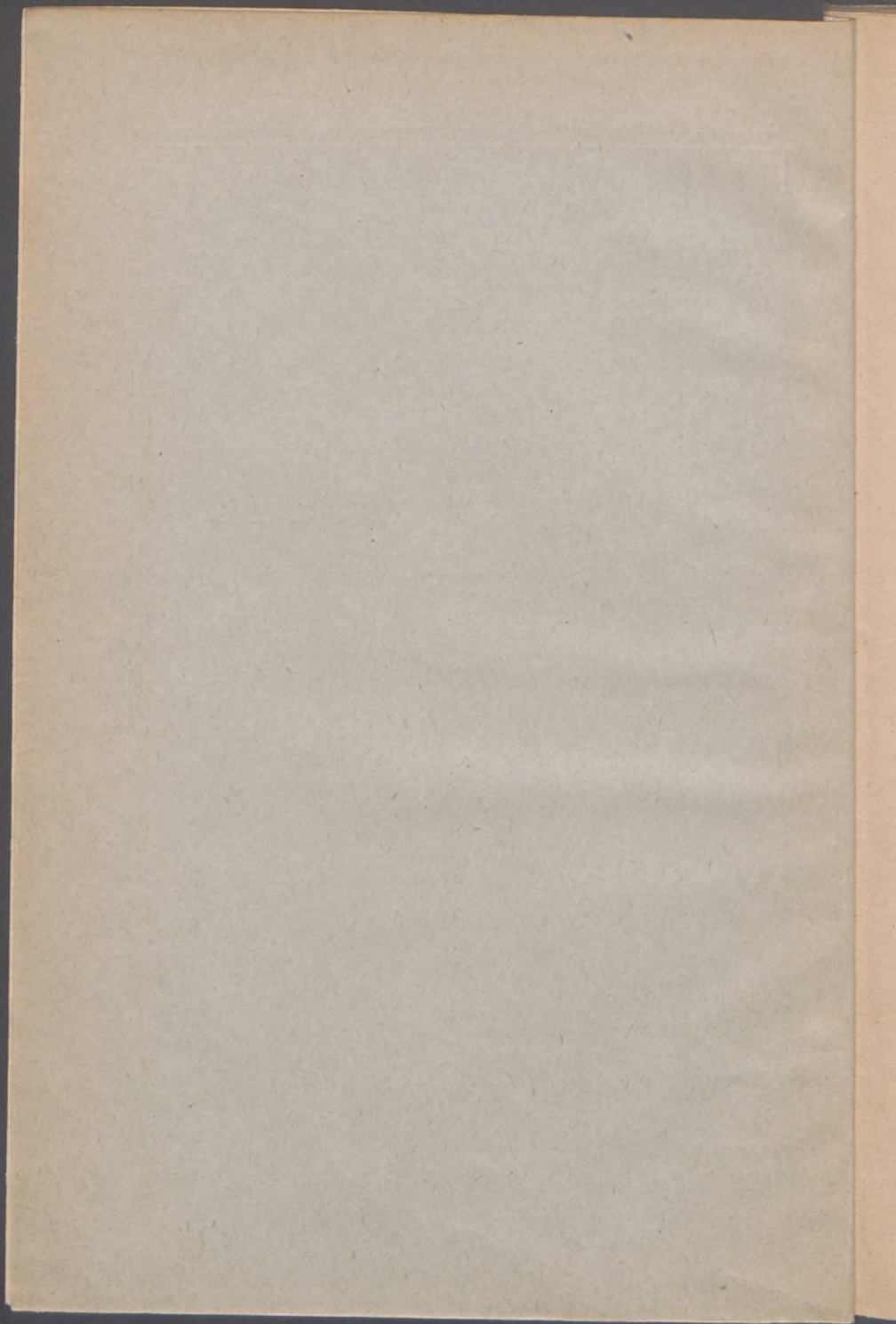
(Антон Лявіцкі).

БЯРОЗКА

ВІЛЬНЯ. 1923.

«ВІЛЕНСКАЕ ВЫДАВЕЦТВА» Б. А. КЛЕЦКІНА
БЕЛАРУСКІ АДЗЕЛ.

ЯДВІГІН Ш. [pseud.]
(Антон Лявіцкі). [назв.]

БЯРОЗКА

ВІЛЬНЯ. 1923.
«ВІЛЕНСКАЕ ВЫДАВЕЦТВА» Б. А. КЛЕЦКІНА
БЕЛАРУСКІ АДДЕЛ.

№ 543

I.435.507

Друкарня „Віленскага Выдавецтва“ Б. А. Клецкіна, Вільня,
М.-Сьцяпанаўская, 23.

Ядвігін Ш. (Антон Лявіцкі),

Антон Лявіцкі радзіўся ў 1870 годзе ў невялікім фальварку сваіх бацькоў, Карпілаўцы, каля мяст. Радашкавіч, Вялейскага павету.

Хаця тагачасная шляхта ўжо пачала даўно цурацца ўсяго роднага—беларускага і пераймаць польскае — „панскае“, Антон Лявіцкі з малых гадоў гадаваўся ў пашане да беларушчыны. Першай вучыцелькай яго была родная дачка вядомага беларускага песьняра, Вінцука Дунін-Марцінкевіча, дык ня дзіва, што патрыятызм апошняга перадаўся і Лявіцкаму.

Скончыўшы гімназію ў недалёкім Менску, Антон Лявіцкі ў пачатку 90-ых гадоў папаў у Маскоўскі універсітэт. Тут зышоўся з другімі студэнтамі беларусамі і прымаў чыннае ўчасьце ў іх працы. Вынікам гэнае працы быў выхад у сьвет беларускае кніжачкі „Сыгнал“ Гаршына, перакладзенае з расейскае мовы пры ўчасьці Лявіцкага.

Вярнуўшыся дамоў, Лявіцкі пачаў прабаваць пісаць арыгінальныя творы па беларуску. У 1893 годзе ён напісаў драму „Злодзей“, якую віленскі губернатар забараніў паставіць на сцэне толькі затым, што яна была ў беларускай мове. Гэта знеахвоціла Лявіцкага настолькі, што ён блізка зусім кінуў пісаць.

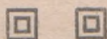
Але, калі ў 900-ых гадох узьняўся шырэйшы беларускі рух, калі пачалі выходзіць беларускія газеты, — Лявіцкі ізноў узяўся за пяро і сваімі апавяданьнямі і байкамі выявіў вялікі талент.

Асабліва многа ён піша ад 1909 году, калі перабраўся ў Вільню дзея сталай працы ў „Нашай Ніве“. У тым-жа годзе выходзіць у сьвет і яго вершаванае апавяданьне „Дзед Завала“ — адзіная рэч, напісаная вершам. А сьледам ідуць зборнікі „Бярозка“ (1912 г.) ды „Васількі“ (1914 г.) І ўсе творы Лявіцкага — гэта мастацкія абразкі народнага жыцьця, прадстаўленага ці то ў пацешных маналёгах, ці ў алегарычных байках. Мова яго заўсёды жывая, бойкая, а рысы народнае душы, народнае псыхалёгіі падгледжаны і прадстаўлены на зьдзіў праўдзіва.

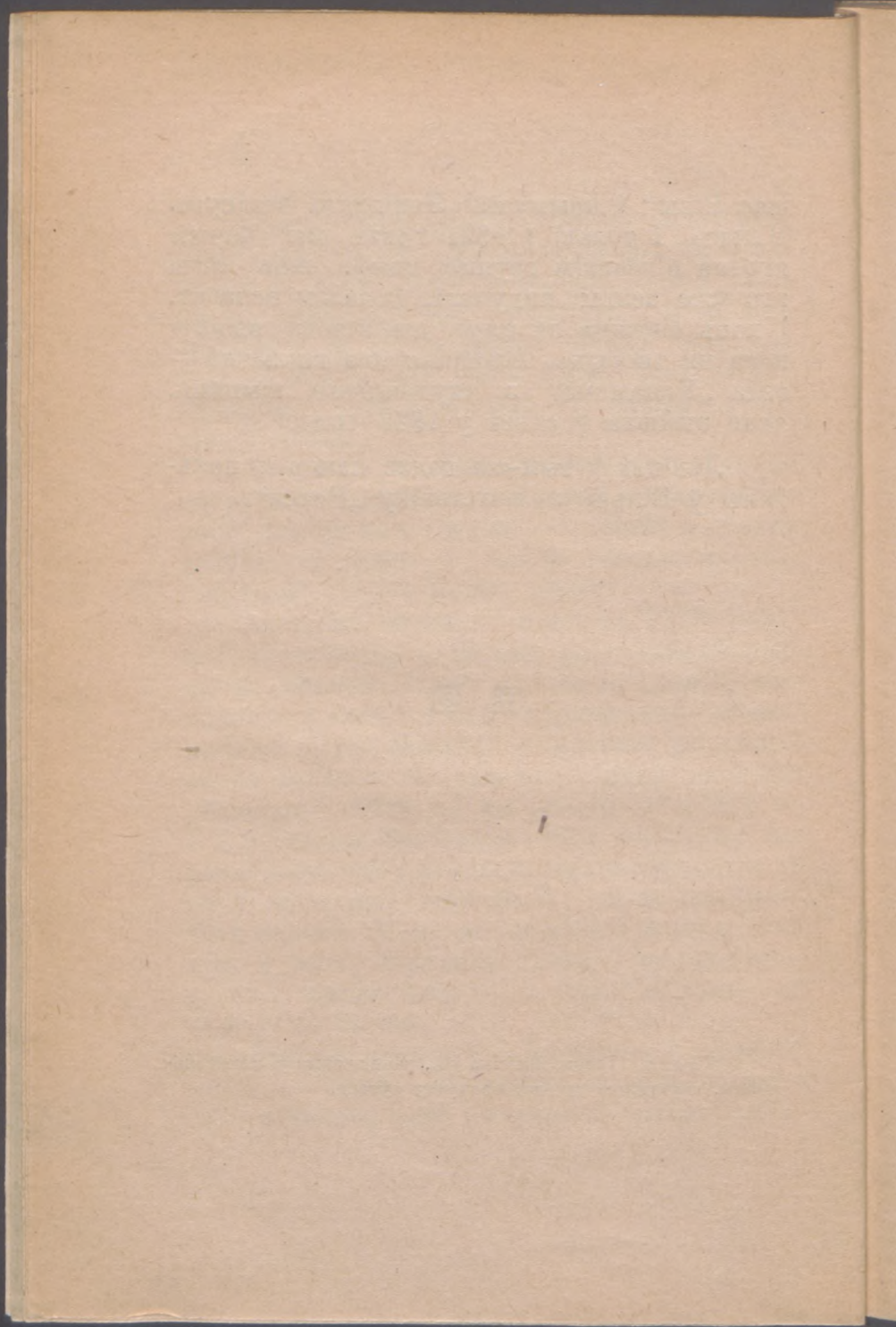
Пасьля выхаду „Васількоў“ Лявіцкі ізноў замаўкае. Прычына гэтага — ваенныя выпадкі, якія прыпынілі выхад „На-

шае Нівы“ і прымусілі Лявіцкага пакінуць Вільню. І толькі ў 1921 годзе мы бачым яго на віленскім грунце ізноў. Але сілы яго ўжо вельмі падупалі, ён вельмі аслабеў, і хоць бярэцца за пярэ, ды нічога выдатнага ня твораць. Апошняя яго кніжачка — гэта „Успаміны“ з студэнцкага жыцця, якая выйшла ў сьвет у 1922 годзе.

Лявіцкі ў тым-жа годзе памер і пахаваны ў Вільні на магільніку „Росса“.

Увага. Творы Ядвігіна Ш., зьмешчаныя ў гэтай кніжачцы, друкуюцца гаводле правапісу аўтара.

БЯРОЗКА.

— Даждаўся Лявон, што яго пацеха — Марыська выцягнулася у гару, як тая маладая гладкая бярозка. Ад хлапцоў адбою не было і, хоць сэрцэ кроўю аблівалася, а пара падайшла замуж аддаваць.

Справіў Лявон вясельле, як мае быць: каб у сэрцы дзіцячым на доўгіе годы добрая памятка асталася і каб перэд людзьмі сораму не было, але як прыйшлося разставацца з дачушкай, — сьлакаўся, бедны як бобр: бытцым чуяло сэрцэ нешта нядобрае. Іон і каже ей на апошнім адвітанні:

— Слухай, пацеха мая, адну цябе толькі я маю і адну табе толькі даю раду: калі цябе прыцёсне горкая доля, калі табе будзе вельмі цяжка жыць, што і змогі ня будзе вытрымаць, не жалься нікому, нікому, хіба знойдзеш такую спрыячую верную душу, як спрыяла і верная была для цябе душа твайго бацькі; ня знойдзеш, — ідзі лепш у лес, выбяры, каторае табе спадабаецца дрэва, і яму, толькі яму аднаму, маё ты дзіцятка, душу сваю аткрывай, жаль свой вылівай...

.....

Прайшло не мала часу. Паехаў Лявон дачкі даведацца. Выляцела Марыська с хаты, кінулася бацьку да кален; прыпала пасяля галоўкай да

грудзей бацькавых, але ў скорасьці, якбы засароміўшыся, адскочыла, спусьціла вочкі і стаіць, уся збялеўшая, толькі губкі дрыжаць...

Доўга Лявон моўчкі угледаўся на сваю пацеху, а пасья памалу падыйшоў да яе і глухім бытцам не сваім голасам, стаў дапытываць.

— Цяжка?

— Ой, цяжка, татачка! — уздыхнуўшы, атказала дачка.

Жалілася.

— Жалілася, — вышэптала Марыська.

— Каму?

— Бярозцы.

— А больш?

— Не знайшла каму.

— Нясі сякеру, пакажы мне гэтае дрэва, — сказаў Лявон.

.....

Хістаючыся, як маладая ад буры бярозка, ішла наперадзі Марыся, а за ёй, як хмара сумны, ішоў з сякерай Лявон..

— Вось — тая — на узгорку, здалёка паказывала рукой Марыся. Ой татачка, — жалілася яна, — якая гэта была пекная бярозка, якая гладкая! Якіе пекныя былі на ёй галінкі, а на галінках паўнюсенька зялёненькіх бліскучых лісточкаў!

Лявон маўчаў.

...Татачка! што ёй зрабілася? Гэта-ж цяпер лета... Чаму яна учарнела? Чаму здрабнелі, пакарчыліся яе лісточкі? Татка?

Лявон маўчаў.

... Чаму жаўцеюць гэтыя лісточкі? Бачыш, татка, лісточкі з яе?.. Чаму гілінкі свае яна ў ніз апусціла, быццам яны плачуць?

— Я так любіла, я так кахала гэту бярозку, а яна ўмір...

Не пасьпела слова скончыць Марыся, як цяжка грукнуў па дрэве абух... Як падстрэленая птушка, скокнула яна і схпіла за руку старога:

— Татачка, не чапай!! Не чапай родненькі мой! прасіла Марыся, — баліць... баліць...

Але Лявон, нічога не кажучы, ізноў стукнуў абухом па дрэве; рэха не адазвалася — стук быў глухі, як бы гэта не па дрэве, а па зямлі стукаў... Марыська стаяла водаль, заламаўшы рукі, і глядзела, быццам на нешта вельмі страшнае, толькі з вачэй яе сыпаліся адна за адной слязінкі, як сыпаліся пажоўкшыя лісточкі з здраганаўшэйся пад абухом бярэзіны... Лявон нагнуўся, абчэсаў каля пня кару і, адахнуўшыся, са ўсяго маху запусьціў сякеру у бярозу і, павярнуўшы тапарышчэ на бок, атшчаніў вялікую трэску. Дрэва заскрыпело, зашчэло, быццам стало жаліцца, як тое дзіця... а с пад Лявонавай сякеры шчэпкі ляцелі і ляцелі... Але ня доўга яму прыйшлося працаваць: нагнуўся Лявон, глянуў на падсечэнае месца, ткнуў туды тапарышчэ і, адагнуўшыся, глыбока, глыбока ўздахнуў...

— Марыська, дзіцятка маё, — дрыжачым голасам пачаў Лявон, — бачыш? Гэта-ж тут усяго на палец абалоні! А там — там парахня, адна парахня!.. А ведаеш чаму, гаротніца ты мая? Ведаеш? Гэтаж твой боль, гэта-ж твой жалі спархнілі гэту бярозку, — бо ты доляй сваёй жалі-

лася ей. Дрэва і то спужалася такой долі..
Умірае гэта бярозка, умірае без пары, бо кожны
раз, як ты прыходзіла жаліцца, ей было што раз
цяжэй, а ты, маё гаротнае дзіця, успомні, ты тады
мела хвіліны, падобныя да шчасьця...

І Лявон, узяўшы рукамі галоўку сваёй па-
цехі, моцна прыціснуў да сябе, а Марысяка, тулю-
чыся да бацькавых грудзей, прашэптала:

— Татачка, а чаму паміж людзей я не знай-
шла каму пажаліцца??

Лявон маўчаў.

БАБА.

Даўно гэта было. Пад той час хадзіў ешчэ па сьведзі Пан Езус са сьвятым Пятром глядзець які парадак на зямлі. Ідуць гэта яны дарогай, гутараць, а Пан Езус і пытае: „а як бы ты, Пётра, хацеў: ці кабета, ці мужчына каб быў важнейшым у хаце?“ Св. Пётр давай прасіць за кабету.

— „Добра, — кажэ Пан Езус, — зайдзем-жэ ў гэту хатку на нач“.

Зайшлі, ды просяцца ў гаспадара, каб пазволіў пераначаваць. „З ахвотай пусьціў бы я вас, — адказвае гаспадар, не спазнаўшы, да каго гаворыць, — але жонкі баюся: ліхая баба! Як вернецца с карчмы ў начы, то і мне і вам як паднясьці — надасць“. — „Нябойся, — кажэ Сьв. Пётра, — ня будзе чэпаць“.

Гаспадар згодзіўся, прынёс саломы, паслаў як мае быць і ўсе, паклаўшыся, паснулі. Ажно чуе гаспадар, як у дзьверы — грак! грак! Іон гэта пакуль разчухаўся, дый трапіў на закрутку. жонка ляскаючы зубамі на марозя, аж пена са злосьці пусьціла і, як толькі ўляцела ў хату, так зара за качэргу, дый на старога; той ходу, яна за ім, дый, зачэпіўшыся за Пятровы ногі, гримсь, як доўгая, сярод хаты. — „А гэта ешчэ што?“ — ўсхапіўшыся накінулася баба на мужыка. — „Падарожныя на-нач папрасіліся“, — адказвае той, спусьціўшы вочы. — „Падарожныя?“ —

зараўла баба,—дык ты тут без мяне нейкіх валацугоў наводзіш? Пачэкай-жэ: спраўлю я табе лазню, спраўлю і тваім падарожным!“ Дый, скочыўшы да сьв. Пётра, давай яго пражыць. Корчыўся, корчыўся сьв. Пётра, але замаўчаў. Сагнаўшы ахвоту, баба засопшыся. кажэ: „з гэтаго годзе, трэба таго—з другога боку пачаставаць“— дый заходзіць ад сьцяны, гдзе лежаў Пан Езус. Спанатрыў сьв. Пётра, што справа кепская, дый кульгіць борздзенька; праз Пана Езуса на другі бок і ляжыць ціханька; а баба, ня ўгледзіўшы гэтай штукі, давай ізноў ківацца над сьв. Пятром: усё як гоп, дык гоп. — „Ну, гэтаму, -- кажэ, — мо ўжо і перэдала; той першы гатоў загневацца, што яго скрыўдзіла—мала дасталася; трэ падкінуць!“ — дый ізноў заходзіць на другі бок да Пана Езуса. Бачыць сьв. Пётра: з бабай жартаў німа; ізноў дрэнна выходзіць. Вось ён — шлык дый сморгануў праз Пана Езуса на сваё старое мейсце, а баба ўжо тут, і давай яму прыклады рабіць: як па ім так па ім, ажно пакуль не змарылася і не пашла спаць. А Пан Езус праз увесь час ляжыць сабе спакойна, бытцам спіць.

Назаўтра ешчэ і сонца не ўзнялося, будзіць Пана Езуса сьв. Пётра, дый давай прасіць, каб скарэй ісьці ў дарогу („хаця-б думае, баба не прачнулася“). Выйшлі. Пан Езус, як бы і нічога, пытае „ну, як жэ табе, Пётра, спалосся? Як бабіны парадкі спадабаліся? — „Як спалосся, то спалосся, а што да парадкоў, хай бы ўжо, Пане мой лепш мо мужчына іх вёў“..

ХЛЕБ.

Стаў ганяць стараста Пранука ажно ў паветовы горад адбываць там нейкіе павіннасьці.— „Ах, каб з вас духі павыганяла!“ — замаргатаў пад нос Пранук, але ткі хоцькі-няхоцькі, закінуўшы на плечы торбу з хлебам, пацягнуўся.

Раніцай — халадком — ісьці было нішто, але пад паўдня стала прыпекаць, ногі пачалі млець, а тут ешчэ вярвачка ад торбы з хлебам муляе плечы Пранука. А ў дарозі, вядомая рэч: зразу зусім не чутно піжару, а прайдзі далей, дык і хвунт пудам здаецца!

Перакідываў Пранук торбачку з аднаго плеча на другое, перакідываў, дык і так нічога: рэжэ!

— „Вось, каб цябе ліха!“ — стаў наракаць Пранук, — „сам чуць цягнуся, а тут яшчэ і хлеб нясі“...

— „Ня ты мяне нясеш, а я цябе нясу“, — адзваецца хлеб з торбы.

Забыўся Пранук і на дзіва, што хлеб загаварыў, толькі ешчэ горш узраваўся:

— „Дык ты гэтак? Мала таго, што на плячох маіх ляжыш, — яшчэ агрызаецца ўздумаў? Вось-жэ паглядзім „хто каго нясе!“ — дый бразь торбу з хлебам аб зямлю, а сам ажно ходу са злосьці падбавіў.

Ішоў Пранук, ішоў доўга; але што-раз часьцей садзіўся спачываць, што раз часьцей уздыхаў, што раз часьцей сплёвываў і, не прыждаўшы ешчэ вечэра, вельмі ўсьцешыўся, ўгледзіўшы здалёку на дарозе карчну.

Зайшоў, дастаў кашук, вытрас з яго апошнюю залатоўку, што з дому ўзяў, каб было чым хлеб свой падкрасіць у дарозе,—ды аддаў яе цяпер на хлеб і, ласа сухі яго грызучы, дагадаўся ўрэшці, хто каго нёс: ці ён хлеб, ці хлеб яго?

ПАЗЫКА.

Што пазыка не кожнаму ідзе на карысьць, усякі хіба добра ведае на сваім уласным карку. Па:наў гэта і мой карк, а нават не карк, а ногі.

Было так: выбраўся я ў Вільню, а што неяк, ня тут кажучы, сараміўся паказацца ў горадзі ў лапцях, дык пазычыў боты ў суседа. Прышоў у Вільню: цягнуся ў Кальварыю. Аж тут на мосьце, што зроблены праз рэку Відню,—бачу: нейкія два падпросткі цягаюцца за чубы.

— Што вам — кажу, — за ліха, абібокі вы гэткіе, чаго вам не хватае, — гэта-ж сьмех і грэх.

— „Дзядзенька, — кажуць яны, — дзярэцца праўда, але дзярэцца з тваёй прычыны“.

Восі,—думаю,— ліха папало: з за мяне—Янкi з Гаротнікоў—у Вільні чубы трэшчаць?!.. Аж дзіва: скуль яны могуць знаць мяне? Але на сэрцы зрабілася неяк добра: як бы ні было, а ўсёж гонар.

— Пакіньце, — кажу, —хлопчыкі, шкада мне вас, ды скажыце, ў чым дзела?

— „Як жэ-ж, дзядзенька, во гэты гіцель ка-жэ, што ў цябе жэсьць пальцоў на назе, а я кажу, што пяць; ну, і ўзяліся за чупрыны“.

— А дзедкі-ж мае вы родныя, пакіньце цягацца, — кажу, — бо ў мяне і папраўдзе [тыкаю] на пяць пальцоў на назе!

— „Не, — кажа старэйшы хлапец, — так та-бе, дзядзька веры не дамо: скінь боты і пакажы“.

— Добра,— кажу,— хлопчыкі, супакойцеся, я вас перэканаю.

Вышлі мы на бок; сьцягнуў я бот, адкруціў анучыну, перэлічылі яны мае пальцы, — пяць!..

— «Ага, — кажэ той самы забіяка, — чаму ж ты, дзядзька, паказаў нам тыкеля правую нагу? А на левай то пэўна шэсьць пальцаў!»

Хоць вас паляруш! Разуўся я і з левай нагі, пачаў анучу адкручваць, — калі глянь — ажно ўжо німа маіх чупрыньнікаў; німа каму пальцаў лічыць! Але, дасьцё веры, і на пальцы німа чаго нацягнуць, бо разам з імі паехалі і новыя пазычэныя боты!..

ЗАМОРСКІ ЗЬВЕРІ

...»Даўно, то даўно гэта было, але ешчэ помню, бо між намі кажучы, далі такі добра нам на памяць. Было так: Рыгор, Гаўрыла і я выбраліся ў горад з дравамі; дровы прадалі, зайшлі да Янкея выпіць чарку, сядзім калякаем; чуем—каля другога стала гамоняць аб уселякіх зьверах заморскіх, якіх панавозілі цяпер у гэты горад. Гаўрыла і кажэ да нас: браткі лепш меней чарак выпьем, а пойдземо паглядзець заморскую налпу. Добра, пайшлі; чаўпёмся па вуліцах, дапытываемся, як і куды трапіць да гэтай заморскай зьвярыны, аж тут нарываецца нейкі і кажэ: хадзіце за мной, я вам пакажу налпу і кошту ніякага ня будзе. Усьцешыліся мы; коцім за ім. — Слухайце дзядзькі, кажэ да нас, правадыр наш, паказаць налпу, то я вам пакажу, але сам з вамі не пайду, бо яна вельмі сярдзітая і ня любіць, каб хто другі раз прыхадзіў глядзець на яе, а я ўжо раз быў. Праўда, с перша і па нашым целі забегалі мурашкі, але — было не было: вядзі кажэм. За вёў ён нас на нейкую вуліцу, збочыў у нейкі садок, ды і паказвае пальцам: бачыце, кажэ, вун гэны жоўты дом, і вялізарны ганак пры ім, падыйдзіце бліжэй і прыгледзьцеся — вось накрэсьлі і сядзіць тая заморская налпа. Сунуліся мы бліжэй, угледаемся, — праўда: страшная, гарбатая, твар неяк сплюснуўшыся, ды і амаль не ўся ў валосах, але да чалавека надта падобна — і нават апрануўшыся зусім як пан які;

апратка пекная, багатая; але і увагі на нас ніякай ня робіць, сядзіць, нават газету чытае... Ну, думаем сабе, хоць налпа, але як заморская дык можа і умее чытаць? Асьмеліўшыся, сталі мы бліжэй падходзіць, — нічога — сядзіць. Гаўрыла кажэ: „братцы, — сьвісну я“. — Сьвішчы адказываем. — Сьвіснуў ён раз — нічога, сьвіснуў другі і трэці раз, ажно праўда — падняло гэтае зьвяр'ё галаву, дый лыпае на нас маленькімі вочкамі, але так неяк сьмешна, што мы ўсё ў рогат! Ажно, людцы вы, мае, як зашпчыць гэта яна на нас, і хоць усяго не зразумелі, але лаянка зусім да нашай падобна, толькі яшчэ крапчэйшая! — „Іш ты, кажэ Рыгорка, хоць заморская, падла, а лаянкі тутэйшай скоро навучылася“. Дый ешчэ горш сталі рагатаць; а я, доўга не чакаючы, тыц ей пад нос пугаўём. Браткі вы мае! Калі ўскочыць гэта яна, выхапіла нейкую дудачку, ды як засьвішчэ, — ўжо на што Гаўрыла быў здатны да гэтага, а так бы не патрапіў! Але ня доўга мы дзіваваліся, бо як бач наляцела паліцыя, за карк ды ў паліцыю. Там мы толькі даведаліся, што жулік нас падвёў, бо гэта не была заморская налпа, а амаль ня першы чалавек у горадзі, але, як людзі нам казалі, надта падобны да налпы. Даведаліся мы ў паліцыі ешчэ нечаго, але ўжо не заморскага, а тутэйшага — лазовага куста; а мне за тое, што ткнуў пугаўём гэну зьвярыну, зрабілі гонар — лішніх пятнаццаць усыпалі“...

З МАЛЕНЬКІМ БІЛЕЦІКАМ.

Ці здарылося вам браткі мае, ехаць на чугунцы? — Ну і дзякуйце Богу! Мне бо давялося раз, — ніхай яна згарыць: чуць—чуць даехаў! А ехаць мусіў: у гарадзкой бальніцы ляжаў хворы ўнук — трэба было да яго дабрацца. Жонка адвязла на вагзал, добрыя людзі парадзілі, як і дзе купіць білет, нават улезьці мне памаглі на гэту шальную кабылу, згінь яна прападзі!..

Людцы мае! Колькі-ж там народу, народу! І ўсе разам: і жыды, і мужыкі і паны, і бабы разам паміж усіх сідзяць... Толькі гэта я зірк у адзін, у другі бок аж тут калі зазвоняць, засьвісьцяць, загудзяць ды гуруруру—вагоны, значыцца, крануліся; калі схінуўся я, то, каб нейкі добры пан не паддзержаў, мусіць і костачак я не сабраў бы сваіх.

— „Садзіся, кажа да мяне, — старычок“: сам пасунуўся крыху на зэдліку гэным. Сеў я, глянуў на яго—бачу—крапчэй ён за пана паказывае, па шапцы пазнаў я, што чыноўнік нейкі, а каля яго дзьве паненкі сідзяць, ну, але сказаў сесьці то і сяжу.

Толькі гэта шалёная кабыла так неяк ня то што трасе, але калышэ, каб на яе звод што мне пачало млосна рабіцца. Дастаў я люльку, махоркай добра напхаў, ды і затуманіў—чую, палягчэла адлягло; я тады другую і трэццю. Бачу: нешта паненкі круціць носам на чале і давай шэптацца с чыноўнікам. А той зараз да мяне:

— „Білет-жэ ты, старычок, маеш?“

— А як жэ; грошы, кажу, заплаціў, вось і білет, — выймаючы с капшука, паказываю яму.

— „Ах стары, стары, кудыж ты — кажэ — забраўся з гэткім маленькім білецікам? Гэтаж ты штраф заплаціш! Глянь, які мой!“

Калі гляну я на яго білет — праўда: ў разоў 20 большы за мой, ды і зусім не падобны! Я гэта доўга не чакаючы, цмок у адну руку, цмок у другую: паночку, кажу, вашэ выскародзе, пакажыце-ж дзе мне сесьц?!

— „Хадзі, — кажэ — пакажу“.

Павёў ён мяне, атчыніў нейкіе дзверцы; „во, — кажэ, — ў цябе маленькі білецік, дык табе па закону і маленькае мейсца палагаецца“.

Падзякаваў я яму за раду і увагу на маю старасьць. Праўда крыху песнавата, але для аднаго годзе; і зэдлічык да сьцяны прыбіты, толькі з вялізарнай круглай дзіркай, але сядзець нішто, — выгодна. Прычыніўшы крыху дзверы, затуманіў я люльку, пачаў думаць, як там ўнук мой маецца, што жонка дома парабляе, аж тут тыц да мяне нейкі барадаты жыд, але, праўда, зара назад папёр; толькі гэта я стаў напіхаць другую люльку аж тут шась да мяне нейкая паня, яле то не абыякая паня — так чыста адзеўшыся, што ўжо маніўся хоць у куточку пры ёй пастаяць, хайбы садзілася на зэдлік — неяк бы змясціліся, але і яна стук дзверамі і пашла. Божухна—Бацюхна, думаю сабе, цмокаючы люльку, гэтая то, відаць, багатая паня, а мусі, так сама, як і я бедны, з маленькім білецікам едзе. Ня скончыў я ешчэ і другой люлькі, аж тут калі стаў да мяне сыпаць народ — не раўнуючы як на хрэзьбіны: ўсё скрып ды скрып дзверамі;

уселякаго стану, і малых, і старых; а я сяджу сабе, як пан, — ведама, заплаціўшы грошы. — ды падміргіваю ім, ды ўсміхаюся з іх зазьдрасці. Аж ізноў лезе той самы барадаты жыд, ды як наваліцца на мяне: „што ты, кажэ, адзін разсеўся? Іншым ня трэба, ці што? Злазь!“

— Дурны ты, кажу, дурны. Я-ж за свае крывава запрацаваныя грошы білет купіў, праўда. — маленькі, але пан, дай Божэ яму здароўя паказаў, мне, дзе і з гэтакім білецікам можна да ўнука даехаць...

— От я табе пакажу ўнука! — крыкнуў жыд і пабег некуды.

Аж зараз невёў ён на мяне нейкіх чыноўнікоў, ці ліха іх там ведае каго, і сталі яны мяне адтуль цягнуць. Але не такі я ўжо дурэнь, хоць першы раз на гэтай паганай кабылі еду, — не даўся.

Прыехалі на нейкую станцыю, навялі на мяне нейкіх вайсковых з аружжэм людзей; тые дык, признаюся, адразу далі рады мне стараму і нават на вагзал зацягнулі, хацелі нешта пісаць, ды і мяне пакінуць тут... чужь-чужь выпрасіўся і ледзь дабраўся, дзякаваць Богу, да мейсца.

ВУЧОНЫ БЫК.

Павёў Язэп бычка-трэцячка на рынак прадаваць; на дарозе спатыкае салдатаў; тые і пытаюцца Язэпа:

— Куды, старчэ, бычка вядзеш?

— На торг прадаваць вяду, — кажэ Язэп, — такі нейкі неўдаля, наравісты ўдаўся, што рады даць не магу.

— Эх, дурны ты, землячок, — кажуць салдаты, — што-ж ты возьмеш за гэткую злыбіну? Аддай лепш нам яго на навуку ў горад на які год, дык прынамсі пасья жмені са тры грошы згорнеш.

Падумаў, пачухаў патыліну, Язэп, — падумаў — згодзіўся і аддаў бычка на навуку салдатам, а сам вярнуўся да дому.

Мінуў год; пайшоў Язэп у горад па свайго быка. Дапытаўся салдатаў, каторым аддаў сваю жывёлу на навуку, приходзе да іх і пытае:

— Ну, землячкі, як мой падласы? Чы добра навучыўся?

— Ах, каб ты ведаў, кажуць яны, якой бяды набраліся мы з ім! Сьперша — як сьперша: брыкаўся, тузаўся, бадаўся, — але неяк далі рады: ўгаманіўся; толькі, як прыйшло ўжо да самой навукі, то так скоро пачаў брацьусё ў свой бычачы розум, што аж рогі паападалі, шэрсць выпаўзла, стаў хадзіць на двух нагах, словам, зусім падабнюсенькі стаўся да чалавека, а які разумны, аж дзіва!

— Ну, я яму скоро выганю гэты разум з галавы, кажэ Язэп, толькі вядзіце мяне ў хлеў, дзе ён стыць!

— Звар'яцеў ты чэлавечэ, чы што? — кажуць салдаты, — праўда, чэкаў ён цябе, але жыць болей з намі не захапеў: дагадзіць яму не магли патрапіць, перэбраўся ён цлпер на сваю кватэру і чутно, папаў у вялікіе чыноўнікі.

— Пакажыця тыкеля, просіць Язэп, дзе ён жыве, а я ўжо сам дам рады: — нябось, пастронкі моцныя ўзяў.

Салдаты завялі Язэпа, паказалі дом, куды ісьці, а самі ўцяклі. Язэп, убачыўшы на дварэ нейкаго чалавека, пытае: дзе тут жыве бык?

— Ня бык, атказвае той, а Быкоў, вун у тые дзьверы ідзі. Раскруціўшы пастронак і прыгатаваўшы цугу, сьмела Язэп адчыняе адны, другія дзьверы і апынуўся ў вялікім пакоі, дзе ўбачыў абедаяючага за столом пана.

— Табе чаго? — пытае той.

Язэп, падміргіваючы адным вокам, зарагатаў і кажэ:

— Іш ты падласы, які ласун! Нябось, не спазнаў гаспадара.

— Вон пашоў! крыкнуў пан, выскачыўшы з застола.

Быську, быську, — стаў усьцішываць Язэп разгневанаго пана, але той рынуўся на яго з кулакамі.

Язэп доўга не чэкаючы, закінуў на пана пастронак, зацягнуў яго, ды давай акладываць пугай...

Німа ведаме, чым бы гэта скончылося, каб ня збегліся на крык людзі і не абаранілі пана.

РАБЫ.

Нават і радзіўся не зусім так, як найбольш родзяцца, — прымерам у якім-колечы брудным кутку, ды і цэлай кучай; не, радзіўся, як і прыналежыць іхняму роду, ў вялізарных, аздобных мурах, на чыстай, як пярына мягкой саломе і то адзін-адным.

Вялізарная, таўстая, сытая, паважная матка ешчэ і не адсаплася добра калі ўжо першы піск дзіцяці стрывожыў увесь сьвінарнік.

Па ўсіх загародках, каторыя пароблены былі абapol доўгаго калідору і дзе жылі то далейшая, то бліжэйшая радня, або хоць і зусім чужыя, але так сама з важнейшаго роду, — пайшоў вялікі непакой.

Рэхкнуў першым, высунуўшы с саломы лыч, стары рабы кнур; за ім адазваліся ў суседніх загародках кармнякі; адтуль рохканьне перадавалася і шырылося далей і далей, — ешчэ момэнт — і узяўся такі гармідэр, што, хоць гэ-та была самая поўнач, ачнуўся нават вартаўнік, каторы смачна хроп на бруднай тухлай саломе ў цеснай баковачцы, прыбудованай да сьвінарніка. Падняўся Марцін, працёр кулакамі вочы, пацягнуўся і, нашчупаўшы на лежанцы сернікі, запаліў ліхтарню, адчыніў дзверы на калідор і стаў абходзіць па чародзі ўсе загародкі, падыймаючы агонь у верх. Натрапіўшы ўрэшці на прычыну трывогі — радзіны, затрымаўся Марцін, абвёў ліхтарнай ўсю загародку, зважна прыглядаючыся,

дній, мармочучы нешта сабе пад нос, сплюнуў, заварнуўся і пайшоў будзіць аканом.

Не рад, відаць, быў пан аканом а гэткай пары вылазіць с цёплай пасьцелі: доўгі час круціў ён сваімі нашупырэннімі, як у таракана, жоўтымі вусамі, але што-ж ты зробішь: на тое служба!—устаў, апрануўся і пацягнуўся будзіць ахмістрыню.

Падыйшоўшы пад вакно, стаў сперша дэлікатна барабаниць па ім костачкай зложэнаго у кручок пальца, пасьяля ляпаць усей пецарнёй, урэшці, як пачаў пражыць кулаком у ваконную раму, — дык праз нейкіе поўгадзінкі выпаўзла такі с пярэньні тоўстая, прысадзістая ахмістрыня і, даведаўшыся, ў чым справа, валюхаючыся, як качка, пайшла ў пекарню, дзе сваімі пухлымі, чырвонымі кулакамі, як бач, падняла на ногі дзевяўх дзевак — спадручніц сваіх, і гэтак грамадой сунуліся на мейсцэ важнаго здарэння.

Віднець ужо пачынало, калі ешчэ агонь мігочучы, пералетаў то з сьвінарніка ў пекарню, то с пекарні у сьвінарнік; і толькі днём, калі камісар па дакладу аканом і ахмістрыні ўпісаў у кнігу, што гэткаго-то чысла, месяца і года ад такіх-то бацькоў радзіўся рабы парсючок, ды занумераваў яго, — ўсе супакзіліся. Толькі дзеўкам праз нейкі ешчэ час трэба было насіць маладой матцы асобую, лепшую яду, ахмістрыні — выдаваць на гэты корм іншую прымешку, а Марціну — часьцей змяняць падсьцілку. Але ўскорасьці ўсё наладзілося, і жыцьцё палыло сваім звычайем.

Гадаваўся Рабы на ўздыў: і ў рост яго гнало, і сыць брала непамерна; але бо, праўду кажучы, і яды яму было не набрацца: сваю

мерку спытлюе, ды і пачынае сквірчэць, — усё яму падбаўляў, ды падбаўляй, а чаго ўжо сам не ўбярэ, дык хоць выварне с пасудзіны, абы другі не пажывіўся. Калі-ж, бывала, выпушчалі сьвінскую моладзь на волю — крыху пабрыкаць, ніводзін так, як Рабы, не дурэў; ніводзін, як Рабы, ня вышукае так скора слабейшага мейсца ў паркане і, хоць сам тоўстават, а такі праз невялічкую шчыліну і то выціснецца з выгана, ды першы уб'ецца у шкоду; але, калі прыйдзе які страх, першы і драпане адтуль, — дык ані калок, ані пуга ні разу не дакрануліся да яго дэлікатнага цела! Забяруцца, бывала, сьвіньні ў сажалку пакупацца, — ўсе павылазяць адтуль мурзатне, укачаўшыся ў балота, а наш Рабы, — хоць разам валяўся, — выйдзе, страханецца, дзе паскрабецца і зноў чысты, гладкі, быццам і ня быў там.

Час у выгодзе скора ляціць. Мінуў год, зляцеў другі, і не аглядзіўся наш Рабы, як разбухаўся ўжо так, што і с хлева вылазіць ня хочэ; сядзіць на адным мейсцы і дзень і ноч, сапе, храпе, лыпае залпыўшымі салам маленькімі свамі вочкамі, ды і цяжка уздыхае, гледзючы на яду: змёў-бы, здаецца, ўсё, а як прыйдзецца — лізьне раз, другі і хоць ты што — ня лезе!

Гневаўся цяпер Рабы і на падростаючую моладзь падсьвінкоў: лётаюць, пішчаць, крычаць, дурэюць — ліха ведае чаго! От, сядзелі-б, як сядзіць ён — спакойна важна — і не перэшкаджалі-б іншым дрэмаць. Злаваў Рабы і на непарадкі, якіе час ад часу бывалі у сьвінарніку: находзяць нейкіе людзі — і то хоць-бы свае, а то чужыя; цягаюцца па загародкам, хватыгуюць таких, як ён — Рабы, важных сьвіньней; падыймаецца,

разумеецца, на ўсю будывіну такі страшэнны гармідэр, што ажно жутка слухаць. Але ускорасьці ўсё супакоівалася, — супакоіваўся і Рабы і толькі дзівіўся, на што і каму патрэбны гэтыя здзекі.

Ажно прыйшлі ўрэшці гэтыя самыя людзі і да яго — Рабога; прыйшлі зараня — ешчэ прыцемна — з ліхтарняй, святло каторай так і рэзало заспаные вочы парсюка.

Стаў рохкаць незадаволены Рабы і ўжо думаў падняцца з гнезда, каб-ткі добра напудзіць няпрошаных гасьцей, калі пачуў, як нейкі вялізарны ціжар прываліў яго, а задніе абедзьве нагі быццём ушчаміліся... Гэткай зневагі ня мог сцярапець Рабы і толькі што хацеў разінуцца, ды крыкнуць так, каб ажно ўсе браты пачулі яго крыўду, як тут-жэ нейкая петля моцна сцягнула і заціснула яму лыч. Цяпер ён мог толькі ўжо сквірчаць; а тым часам ціжары валіліся на яго з ўсіх старон прыдушывалі яго, выкручывалі яму ногі, цягнулі за вушы... і раптам пачуў Рабы, як вешта халоднае, сьлізкае ўпіваецца яму у грудзі... Задрыжэў Рабы са страху, а пасьле і ад страшэннага болю, бо тое, што сперша выдалося яму халодным, цяпер цягло у грудзёх жывым агнём, ды разам бухнуў гэты агонь у галаву і разляцеўся на ўсім цэлі...

Што прыйдзеца раставацца калі колечы в жыцьцём нават і сьвінскаму роду, аб гэтым Рабы чуў і ведаў, але аб сьмерці ніколі ня думаў „На гэта будзе часу!“ — пацешаў сябе Рабы, — „калі сьмерць стане падхадзіць“. І вось цяпер зразумеў ён, што гэта сьмерць і ня думала надыходзіць, а наляцела, — наляцела так неўспадзеўкі, як толькі можа налетаць яна адна. І не аб гэтай

сьмерці думаў ўжо Рабы, бо ведаў добра, што яе усё роўна ня міне: праз агнём пражэны мозг віхрам пралетала усё мінулае яго жыцьцё. Стараўся цяпер Рабы успомніць, што зрабіў ён праз час гэтага жыцьця добрага і благога. Благога? Ці-ж ён каму зрабіў што блэгое? Не — гэтага ня мог Рабы аб сабе сказаць. А добрага? Добрага — што-ж?? сьпешаўся, слабеючы ўжо, успомніць бедак. Ага: праз усё сваё жыцьцё нікому благога нічога не зрабіў, ну і... смачна еў, смачна піў, смачна спаў. Ці-ж мала яшчэ гэтага? І, з успакойшымся ўжо сумленьнем, апошні раз захроп Рабенькі і... даўся.

ДУБ-ДЗЯДУЛЯ.

Амаль ня ўся вёска заздросьціла мне майго надзелу. Шнур быў, праўду кажучы, ані большы, ані выгаднейшы, ані зямліца на ім ня лепшая, — можа нават горшая, бо пры канцы шнура была страшэнная гара, дзе апроч грэчкі ды ярыцы нічога не радзіла, але на самым версе гэтай гары рос такі дуб, што аж дзівіўся народ: веліч, таўпчыня, сьвет-бы пад сябе хацеў падгарнуць...

З давён-даўна ўсе звалі яго: Дуб-Дзядуля.

Дык вот паслухайце, што мне пад гэтым дубам здарылася:

Раз у летку, ад цёмнага напрацаваўшыся, што аж пот з мяне дурком каціў, губы пасьмяглі, босыя ногі да крыві патрэскаліся, — зацягнуўся я неяк на гару да свайго Дзядулі аддыхнуць у яго пняю. Толькі прылажыўся гэта я, уздыхнуў раз, другі і пачынаю дрэмаць... Ажно чую: ні то над галавой, ні то пад галавой нехта так сама уздыхнуў... Стаў я прыслухівацца — яшчэ і яшчэ уздыхае; але так цяжка уздыхае, што аж за сэрпэ бярэ, немаль стогне... Перажагнацца хачу, — рукі падняць не магу!.. Струхлеў я — ляжу, чэкаю, што будзе. Аж тут нехта ў вуха маё шэпча:

— Ня бойся, ня пужайся, дзіцятка ты маё, ня пужайся: я гэтак дышу, я гэтак уздыхаю, я — твой дубочак старэнькі..

— Божа моцны! Што ты, Дзядулька, як жэ гэта можа быць, каб дрэва уздыхала, ды гаварыла? — пытаю ўжо сьмялей.

— Эх, дзіцятка, дзіцятка, — ізноў шэпчэ мне на вуха, — шмат чаго ты яшчэ ня ведаеш, шмат чаго не разумееш, але люблю я цябе, шчыра люблю, як тваіх бацькоў, дзядоў, ды прадзядоў, бо не зазнаў ніколі крыўды ад вас, а толькі вякі пашанасць меў. Пара прыходзіць, дзіцятка ты маё, пара прыходзіць сказаць, адкрыць такое, чаго нікому яшчэ не гаварыў... Але пакляніся, што споўніш маё апошняе жаданьне!

— Клянуся, Дзядульку, клянуся, родненькі, споўню, ўсё споўню, — ізноў, дрыжучы ўвесь, адказываю.

— Слухай-жэ! — кажэ Дуб-Дзядуля, — Адкуль я тут узяўся і калі радзіўся, — ніхто, дый і я сам добра ня ведаю. Помню толькі — з малалецтва жылося нішто, суседзтва шмат меў: сваей радні — цямы аколцы, — хлопцы адзін ў адзін — дужыя, здаровыя; а тут да кампаніі зграбныя ёлачкі, хоць сварлівыя, але сэрца добрага — сасонкі. Міргнеш ім, бывала, жалудком, а яны табе пшышкай у бок... А асінкі-пашаптушкі? кіўні толькі галінай (бо дубу ня след кланяцца асіне!), а яна, як тая саромлівая панначка, затрасецца ўся і лісточкамі абсыпе... От, ведама, забаўляліся, як умелі. — Але, што гэта ўспамінаць? — Ляцелі гады, як вашы ляцяць дні, — зьмяняліся вякі так, як вашы гады, — а я стаяў і рос, — рос і стаяў — крапчэў..

Зрываліся нераз буры, — як пад тапаром, шмат нашых клалася, але тые, што аставаліся, — яшчэ вышэй падымаліся; надхорзілі навалыніцы, — гінулі тые, што ў неба глядзелі, а зьнізу падымалася маладзеж, налеталі ветры, ваганялі свежага насеньня, і ўзрасталі суседзі невядомыя, незнаёмыя...

Так вякі шлі, аж мінула ўсё, — аж прыйшо і на тое, што з тутэйшых — даўнейшых астаўся,

як відіш, адзін я. Праўда, ось глянь на захад: бачыш цёмную паласу? Але што гэта за лес? Худэрлявы, крывы, ўвесь у суках — гніль нейкая, ды і толькі. — Глянь на ўсход, — прыслухайся да шуму гэтага лесу... чуў ты калі шум здоровага, крэпкага дрэва? — Не, не! ня гэтак шуміць здаровы лес! А чаму ён так шуміць? бо змарыўся, ніколі перадышкі не мае, гэтак згінуць мусіць... Паглядзі на поўнач, — чы бачыў ты калі такое дзіва? Такі гонкі, такі крэпкі здалёку выдае лес, а ўважай, як яго гойдае ва ўсе бакі, то да зямлі прыгне, то-крыху адпусьце, здаецца, і вецер невялікі, а пень выпрастацца ня можа... Цяпер глянь на мяне: і астухі бок абсмалілі, людзі Кару абскрэбалі, колькі то сукоў павырэзалі? лісты, жалуды — тые што год падбіраюць; ўсё каб толькі сабе карысьце мець; а чы падумалі, што стары ўжо я, пакалечаны, веку дажываю, а ніводзін жалудок мой ня ўзрос... Сохну ўжо я. Каб хоць год далі вы мне засілку — вадзіцы чыстай, здаровай, — можа-б я вам памятку пакінуў: новае пакаленьне.... Прысягнуў ты, дзіцятка, — дык дабудзь-жэ ты мне цяпер гэткай вадзіцы, пашукай, прынясі, карэньчыкі мае бедныя падліў...

— Добра, — кажу, — Дзядулька, добра — будзь спакоен: дастану, прынясу — хіба згіну!..

• Бег я, змарыўся, — ўжо і самую ніць захацелася. Цямнець стала, а — вады як ня відаць, так ня відаць. Бачу: нейкая кабеціна — старэнькая, худзенькая прыгаршчамі зямлю носіць.

— Чы ня ведаеш, бабулька, дзе тут блізка вады дастаць? — пытаю.

— Хадзі за мной, сыночэк, пакажу табе цэлае возера.

Уцешыўся я. Пайшлі па дарозе; пытаю:

— Адкуль ты, бабулька, і як завешся?

— Тутэйшая, — кажэ, — а завуся Праца, сыноч,

Праца.

Дзіўнае, думаю, прозьвішчэ. Прышлі да возера, — вялікае, што вокам не сьцягнеш, і хоць вада мутная, брудная, — кінуўся я і ць. Хлебануў раз — што гэта? Вада — не вада, хоць смак і знаны. Ага, ўспомніў я, як напрацуешся, ды пот цякучы па брудным твару пападзе ў рот, — от, як раз гэтакі смак! Пытаю бабулькі.

— Праўда, сынку, праўда: пот. Поўнюсенькае возера людзкаго поту...

— А на што-ж ты зямлю прыгаршчамі носіш, ды кідаеш у гэтае возера? — пытаю.

— Глыбокае яно бяз конца, а трэба, каб заўсёды было поўнае; дык вось, як засыплю яго зямлінай, тады і поту мала трэба будзе людзям ліць.

Зьдзівіўся я, але не было калі распытвацца, і пабег далей. Бег я, бег, — бачу ізноў возера — больш за першае, але вадзіца ў ім такая чыстая, што аж сьвеціцца. Прыпаў я, хлебануў — горкая, але то такая горкая, што піць нельга! Прышло мне на памяць, як аднаго году апошнюю скацінку з хлева вывялі... Скацілася тады сьлязінка і ў рот мне панала... от, як раз гэтакі смак!.. Бачу, старушка нада мной стаіць.

— Хто ты? — пытаю.

— Беда, сынку, Беда. Ня пій, сыночку, гэтай вадзіцы, ня пій; досі ты яе ўжо напіўся..

— А што-ж ты тут робіш? — пытаю.

— Глянь, унь, на катлы вялікіе, пад імі заўсяды агонь гарыць. Дзень і ноч наліваю я ў іх з гэтага возера поўна сьлёз людзкіх і грэю, каб высахлі, аж пакуль ўсё гэта возера ня высушу, аж пакуль пара ад іх не падымецца аж да неба!..

Зьдзівіўся я, але памчаў далей. Спатыкаю
ізноў старанькую кабеціну, палівае яна зямлю
з конаўкі.

— Дай, бабулька, напіцца — прашу яе.

— Ідзі — кажэ, — да возера.

Падбегаю, — бачу: бачу, поўнае яно не ва-
ды, але віна чырвонага... Прыпаў, хлебануў... Бо-
жэ! — крыкнуў я са страху: — помню, гэтае віно:
ў губах яго было поўна, — вочы ім заліты... пом-
ню яго! Але-ж гэта не віно, але кроў! Людзкая
кроў!..

— Праўда, — кажэ старушка, стуючы на-
дамной, — праўда, сыночку, людзкая гэта кроў,
і вась мушу ўсё гэта возера конаўкай вынесці
і ўсю зямлю паліць!..

— Хто-ж ты? — пытаю.

— Цярпеньне, — ціханька адказала бабулька.

Без аглядкі кінуўся я ад гэтага страшэнна-
га мейсца. Чую! ў старане негдзе бурчыць, пера-
ліваецца, бяжыць, нібы, скачэць ручаёчэк живень-
кай вадзіцы. Я туды шукаць, аж тут калі блісь-
не, трэсьне, заляскае, — здалося, ўвесь сьвет
задрыжэў!..

.

Усхапіўся я, вочы праціраю, не магу да ся-
бе прыйсьці.. Ня чуў я, як бура найшла, як пя-
руны сталі біць, пакуль не дабраліся да майго Дзя-
дулі, пад ваторым я так моцна спаў... Прадёр вочы,
сон свой страшны ўспомніў, закалаціўся ўвесь,
зуб на зуб не пападае... Гляджу: Дзядулька мой
бедненькі ляжыць ціхенька на баку..

З таго часу прайшло некалькі год. Ляжыць
Дзядуля на сваім мейсцу (сукі толькі паабрэзалі)
а з-пад яго вылезлі тры, хоць яшчэ цененькіе
але гладкіе, роўныя дубочки..

ШТО СКАЗАУ ПЕВЕНЬ.

Жиў — быў на сьвеці такі чэлазек, каторы разумеў усю гутарку ці то скаціны — зьвер'я, ці птушэк Божых; ці як лес шуміць, ці трава шэпаціць. Толькі нельга яму было прызнацца да гэтага: скажэ каму, — самому паміраць трэба. Меў гэты чэлазек жонку, і жылі яны паміж сабой складна. Гаспадарку мелі не вялікую: асла і быка. Асёл стаяў у хлеві і авёс жраў, на быку гаспадар вазіў дровы і карміў яго саломай.

Вось, аднаго разу прывёз гаспадар гальля з лесу, адпрог вала і пусьціў у хлеў; не пасьпеў яшчэ і варот прычыніць, — чуе, стаў вол жаліцца аслу: «паганае маё жыцьцё, братка асёл, пашанасьці і увагі ніякай не маю ад свайго гаспадара: араць — ты, Рабы, ідзі; вады прыцягнуць — запрагай! Рабога; дроў прывязьці — зноў Рабы у атвеці. — Усё Рабы, дык Рабы: каму пугай па баку? — Рабому; каму ежа саломы? — Рабому. А вась, ты, асёл, стаіш, нічога ня робіш, а сена, ды авёс толькі глуміш!» Разжаліўся асёл над доляй Рабога; стаў ківаць ён сваёй вялікай галавой, каб прыдумаць якую раду для вала. З вялікай натугі свайго асьлячага розуму застрыг доўгімі вушамі, дый, апусьціўшы ісподнюю лупу, зашэптаў: „ты, вол, захварэй, дык гаспадар і да работы цябе ня возьме, і карміць лепш пачне“.

Пачуўшы гэта, гаспадар вярнуўся ў хату, ды сьмяецца сам сабе. „Чаго сьмяешся?“ — пы-

тае жонка. — „От, так сабе сьмяюся“, — адказаў мужык.

Назаўтрае, даў Бог дзень, пайшоў гаспадар у хлеў. Глядзіць: вол, адкінуўшы хвост і галаву, ляжыць на баку, дый паглядае спад вока на гаспадара, што будзе? Гаспадар, бытцым нічога ня ведаючы а хітрыках Рабога, закінуў яму сена, усыпаў аўса і, прыйшоўшы ў хату, сьмяецца. Жонка ізноў давай прыставаць да яго: „чаго пчырыўся? мо з мяне чаго? Кажы праўду!“ Мужык і кажэ: „не магу я табе праўды сказаць, чаго сьмяюся, бо тады сьмерць мая прышла-б па мяне“. На другі дзень ідуць гаспадар з гаспадыняй быка даведацца: ляжыць Рабы, хоць сена і салому да чыста спытляваў, толькі на другі бок перэварнуўся. Гаспадар і кажэ да жонкі: „німа рады: зарэжэм быка, бо страта будзе вялікая, а так, то хоць што-колечы выручым“. — „Пачэкай да заўтрага, калі не паправіцца — рэж“. Выйшлі яны з хлева, жонка пайшла ў хату, а мужык стаў пад варотамі слухаць, якая будзе нарада паміж яго жывёлай. Ажно бык і кажэ аслу: „дрэнную ты, асёл, раду мне прыдумаў; што-ж мне без пары пад нажом гінуць? Цяпер парадзь, братка, як з бяды выкруціцца?“ — „Німа, кажэ ён, іншае рады: папраўляйся, бык! Глядзі, каб заўтра ты быў ужо здароў, бо гэтыя жарты дрэнна могуць скончыцца: з цябе скуру злупяць, а мяне ў хамут на тваё мейсца ўшчэмяць!“

Пачуўшы гэта, прыйшоў мужык у хату, дый сьмяецца: „заўтра наш Рабы здароў ужо будзе!“ — „А ты скузь ведаеш? Чаго вышчырыўся? Кажы! — крычыць, тупаючы нагамі, жонка. Зара мне кажы! Ты хіба нешта пра мяне ведаеш, што абы ў хату, дык сьмяешся! Ну!“ — „Сьмерці маеі ты, кабета, хочэш, ці што? — адказывае мужык. Гаварыў я

табе, што калі прызнаюся перад табой, чаго я сьмяюся, дык у той час паміраць мне прыйдзеца“.

На другі дзень приходзіць гаспадар у хлеў; ажно бнк ужо стаіць, ды скоса ўсё пагледае на яго рукі, ці не прынёс нажа з сабой; але гаспадар—нічога; адчыніўшы хлеў, выпусціў вала да вады і сам за ім ідзе. Рабы, каб паказацца перад гаспадаром, што ён саўсім ужо здароў, паставіўшы хвост да гары, як дуду, давай выбрыківаць, як мага, заднімі нагамі, а сам з боку пагледае, ці добра бачыць гэтыя штукі яго гаспадар. Але мужык, нападўшы вала, загнаў яго у хлеў, вярнуўся ў хату, дый сьмяецца сабе. Як угледзіла ізноў яго сьмех гаспадыня, калі ўзьбелася яна, калі не пачне яго лаяць: „здохні ты, кажэ, лепей, а скажы прычыну твайго сьмеху! Вытрываць больш не магу!“ Зазваваў і мужык: „ну, кажэ, калі табе ня шкода мяне, хай ты прападам прападзі! Даставай з кубла сьмяротную адзежыну, — скажу ўжо табе ўсю праўду, хоць сам памру!“ Кінулася з радасьцю жонка да кубла, выцягнула сьмяротную адзежыну, а сама ажно устаяць на мейсцы з цікўнасьці ня можа! Гаспадар, уздыхнуўшы, стаў памалу рыхтавацца на сьмерць. Скінуўшы апратку, памыўся, надзеў сьмяротную кашулю... толькі чуе гэта ён, як сабака, што лежаў пад сталом, пачаў плакаць і кажэ да пеўня, каторы ходырам хадзіў па хаці каля перапялесьценькіх курыц: „ах, певень, певень! як табе ня сорам? Гаспадар уміраць рыхтуецца, а табе вунь што ў галаве!“ А певень, пад'ехаўшы на адным крыле, калі зараве: „дурны гаспада-а-ар! Я маю дзевяць жонак, дый ліха мяне не бярэ, а ён праз адну памірае!“ Пачуўшы гэту гутарку пеўня, сьцінулася сьперша з жалю

сэрцэ гаспадара, а пасья падпала такая злосьць на жонку, што, доўга не чэкаўшы, схапіў ён пугу, ды калі стаў сыцебаць сваю гаспадыню пугаўём, што тая з болю ажно занямела...

І спужаўся, і шкада зрабілася мужыку жонкі сваей, усьцягнуў ён яе на ложак, накрыў, а сам пабег па зельле да баб. Назаўтрае, каб барджэй жонка моцы набралася, зарэзаў і сьпёк для яе пеўня. Ачуняла ў скорасьці гаспадыня, але больш ужо ня лезла ў вочы свайму мужыку, і зноў сталі яны жыць паміж сабой складна.

ДАЧЭСНЫЕ.

З добрым сваім старым знаёмым, каторы акуратна год у год з ласкі сваей дзярэ з майго стадака па адным старым баране і па двое маладых ягнятак падатку, сустрэціўся я недаўна ў яловым гушчарку. Ён ня быў галодны, а я — бяз стрэльбы, — прычыны, як бачыце, важныя, дзеля чаго магіі мы разгутарыцца паміж сабой па суседзку.

Слова за словам, дабраліся і да жыцця суседавага — воўчага. Праўду, ці не казаў мне сусед — самі разьбірайце.

Бадай усе ўжо чулі (так сама — праўду, ці не), што даўней воўк быў найлепшым хатнім прыяцелем і вартаўніком і ў ніякія зладзействы і зьдзірствы не ўдаваўся, ажно пакуль ня трапіў да нейкай паганай скупой гаспадынькі на службу. Дакучыла, відаць, ёй карміць хлебам зьвера, і вось аднаго разу, калі воўк, пасучы цэлую раніцу гаспадарскую стадніну, прыбег на сьнеданьне да хаты, ведзьма тая, мест хлеба цёплага, кінула яму горача напалены камень. З голаду, не разьнюхаўшы добра, схапіў бедны ваўчок гарачы камень і так моцна апёкся, што і па сьгодняшні дзень ляпа асталася чорнай. Вось з таго часу воўк з жалю і злосьці кінуў сваю службу у людзей.

Гэта старая гутарка, а цяпер паслухайце, што мой сусед баяў далей новага.

Адрокшыся службы, воўк пажаліўся сваім сябруком. Папрабавалі тые заступіцца за яго, але

нічога не дабіліся. Пайшлі тады ваўкі грамадай з жалабай да цара свайго — льва.

Леў, выслухаўшы справу, асудзіў так: «лепш жывіце ў лесі, чым у такой хаці, дзе вас могуць здрадзіць, а як усё жывое без яды ня можэ абыйсьціся, так і вы, не перабіраючы, што і чыё, хайце і ешце: на прыпадак-жэ голаду дам вам доўгавечную карову; карміце і даглядайте яе толькі добра, а малака — яды хваце».

З таго часу сталі ваўкі жыць у лесі, займацца рабункам, а да таго — даць сваю карову і дзяліцца малаком.

Але час ад часу паміж згоднай даўней воўчай сям'і пачаліся звадкі, завялося шэльмоўства; харчэваць карову ўсім разам прыходзілася, а як падойдзе дзяліцьба малака, дык адзін так набухаецца яго, што чуць аднаўзе, а іншы зусім з пустым жыватом пасунецца.

Каб як зарадзіць проціў гэтага ашуканства, склікалі ваўкі сход, на каторым прызналі: на кожны дзень назначаць чароднага ваўка, каторы-б дагледаў карову і удой увесь ад яе забіраў сабе.

Цешыліся ваўкі з такога мудрахітрага свайго пастанаўленьня, але ня доўга. Кожны воўк, як толькі надойдзе яго чародны дзень, разважае сам сабе: на якое ліха мне карміць гэту карову, калі з гэтага харчу прыбудзе малака ня столькі мне, сколькі заўтряшнему, чароднаму; хай-жэ сабе той і важдаецца з ёй, а я што выдаю — то і маё.

Як сталі гэтак дагледаць сваю кароўку дачэсныя гаспадары, дык калі не пажывяцца дзе на старане баранчыкам, ці так чым колечы, зубамі ляскаць прыходзіцца.

Вось з таго часу і наляжылі ваўкі падатак на людзей: з каго авечку, з каго цялё, парасё, гусака і т. п. Апрача таго карову сваю ўсё-ж такі дояць! Ня толькі малако да чыста сьцягнуць, але піснуць, ажно пакуль да крыві не дабяруцца, ды і апрача таго кожны гэткі дачэсны гаспадар неўзнак — ці хачом, а хоць кавалачэк і лыдкі з беднай жывёлы урве.

Гэткім парадкам з даўнейшага спакойнага зьвера стаўся цяпер несуградны гад прагавіты — воўк.

ПЕРАПУД.

Было нас чатырох: чатырох — каторым кожнаму па асобку здавалася, што адзін бяз другога ня абойдзеца. Але жылі мы па парцы: я — з Алесем З..., Івася — з Сашкай Н...

Масква.. Універсытэт.. песня, ў крывых, дрэўляных дамочках — з ходам „чэрэз хозыяку“ — каморачкі..

Калі гэта было? калі?

Даўно... так даўно, што іншым разам здаецца, бытым яго і ня было, а толькі выдумка, ўласная фантазія — выклікаюць гэтакіе вобразы

Але-ж не! Было яно, было! Было гэтае аснае, чыстае, сьветлае, дарагое... Быў гэты скарб — скарб маладога жыцця. Скарб — які тады умелі мы цаніць і шанаваць!

Бліснуў той час. Як-жа ярка ён бліснуў, — але як-жа хутка, хутка ён мінуў!

Але мне хочацца хоць успамінамі перажыць яшчэ раз тых хвіліны, якія чалавек можа зазначыць толькі праз кароткі час свайго жыцця.

Масква... Універсытэт...

Івася з Сашкай жылі тады ў знаных на ўсю Маскву нумарах Фалфэйна — на Цьвярской вуліцы. Я з Алесем — у нейкім добра ўжо надгніўшым дамочку на Казісе, — у старушкі — немкі, каторая нас вельмі любіла, але вымагала ад нас, каб мы іначай яе не называлі, як — „alte mutter“ (бабулька). Гэта, разумеецца, для нас не так ужо

цяжка было, але справа была з гэтай „alte mutter“ горшая.

Купілі мы — чатырох — складчынай — фартэп’ян, купілі — па нейкай там публікацыі — ўсяго за дзесяць, акуратна — дзесяць рублёў. На сваіх пляхох перанеслі і паставілі — дзеля нехвату мейсца ў нашым пакойку — ў пакойчыку „alte mutter“. Ubачыўшы гэтую машыну, яна вельмі ўсцешылася, бо ўспомніла тады свайго нябошчыка мужа, каторы быў арганістым і ў мядовыя месяцы іграў немцы „ох, как я вас люблю“!

Вось нашая „alte mutter“ выкапала нейдзе гэтыя ноты і вымагала ад нас іграць ёй гэтую штуку. А сама сядзела падчас гэтай музыкі ў вялізарным, выкручаным на ўсе бакі крэсьле і, ўспамінаючы сваё мінулае, пунчала сьлязіну за сьлязінай.

Іграць было цяжка, бо само сабой — нат у тые часы — што-ж можна было за дзесяць рублёў? Ну, але ўдарыш ёмка — дык фартэп’ян адазьвецца а „alte mutter“ плачэ...

Толькі справа ня ў тым. У тые часы, — а гэта было ў дзевяностых гадох — бывалі страшэнна частыя вобыскі ў студэнтаў.

Трапілі тады ў Маскву два, толькі два экзэмпляры кніжкі занага амэрыканца — Кенана, які ў страшэнна жудасных колярах апісаў расейскіе гурмы.

Адна з гэтых кніжак папала ў студэнцкіе гурткі. За кожную гадзіну, у каго гэтая кніжка прабыла, — трэба было плаціць на карысьць зямлячаскіх бібліятэкаў па дзесяць капеек. Занята яна была праз усе 24-ры гадзіны ў суткі.

Маскоўскіе жандары ганяліся за ёю, як шадённы, каб як з’явіць. Кожнага, каго-б прыхапнулі з гэтай кніжачкай, чакала ссылка ў Сібір.

Але дзіўная, неспадзеваная доля спаткала гэтую кніжку.

Удалося жандаром урэшці намацаць тую кватэру, дзе і сапраўды быў „Кенан“. Рынуліся яны туды з вялікай пэўнасьцяй, а яшчэ з большым апэтытам.

Стары выга — студэнт, да каторага ўжо пастукаліся ў дзверы жандары, усхапіўся, але позна. Кніжкі не схаваеш... Што рабіць? Ен спаткаў жандароў з вялікай дэлікатнасьцяй — нат'распрагнуцца памог.. І вось, як яны ні стараліся, як ні завіхаліся, перапаролі ўсё, а „Кенана“ німа; і так і вышлі на вуліцу ні з чым. Аж раптам агледзіліся, што гэты пракляты, страшны Кенан тырчыць у кішэні шынэля самага жандарскага афіцэра, куды спрытны студэнт пасьпеў яго уткнуць, як памагаў яму расправацца.

Што было рабіць? Ня вернешся з кніжкай у сваёй уласнай кішэні і пратаколу не напішэш!

Кенан прапаў, але студэнт апалеў. Здараліся і другога характару ня менш цікавыя штукі. Аднаго разу мы з Алесем, вярнуўшыся неяк пад вечар з Румянцаўскай бібліятэкі, дзе мы карысталіся рэдкімі і вельмі цэннымі кніжкамі, застаем на сваім стале кароценькую запісачку:

„Сягоняшняй начы ў вас будзе вобвыск. Рыхтуйцеся! Івася“.

Вось ліха, — што тут рабіць? Кенана ў нас ня было, але што таіць — грашкі былі...

Перад гэтым ліхім страхам кінуліся мы да сваёй „alte mutter“. Тая успалашылася больш за нас. Але зараз-жэ распарола сваю пярыну, і мы туды упхнулі — упхнулі ўсё тое, што магло ўспадабацца жандарскаму воку і пашкодзіць нам. Немка абецалася лежаць на гэтай нашпікованай пярыне, як моцна хворая, хоць праз тры дні.

Добра. Сваю кануру для паноў жандароў прырыхтавалі — ачысьцілі ад „всёякія скверны“; але што робіцца ў Фалфэйна? Як стаіць справа ў Івасі з Сашкай? Бо пэўна-ж, — калі будзе рэвізія ў нас, то будзе і ў іх: жандары дасканальна ведалі аб нашай блізкай дружбе.

Трэба туды ляцець, бо Івася з Сашкай — абодвы матэматыкі — публіка няпэўная: могуць чаго і недагледзіць.

Прыбегаем... нумэр зачынены. Ну, але гэта глупства: калідорны служачы — Афанасій — добра нас знаў, і ключ у скорасьці мы падабралі. Увайходзім — усё на мейсцы: камода, шафа зачынены на ключ, на этажэрцы — ўсе паперы, кнігі, як і заўсёды, паскладаны.

Ну, думаем сабе, — справа дрэн: закруціліся нейдзе нашы хлопцы і не зрабілі ў сябе чысткі — падгатоўкі для спадзеваных госьцяў — жандароў.

Німа чаго тут парамоніца: кожная мінута можа мець рашучае значэньне. А ведалі мы з Алесем, што і тут ёсьць „грашкі“. Перабралі мы этажэрку — ачысьцілі ад грэху. Замкі ад шафы і камоды як віш паляцелі: ператрэсьлі і там усё — адабралі, аджылі.

Але-ж куды ўсё дзец? куды схаваш?

Зрабілі з Алесем нараду, на каторай і паставілі ўдацца да дзяўчынкі, якая жыла на гэтым самым калідоры.

Дзяўчынка гэтая была сястрой студэнта — саўсім яшчэ падлётачэк гадкоў 14-15. А прыгожэнькая, добрая — як анялочэк.

Дзіўным, сьмешным напэўна пакажэцца цяперашняй моладзі, а кажу вам шчырую праўду: я з Алесем і Сашка з Івасяй — уся нашая

чацьвёрка адналькова уздыхала, адналькова ўзіралася, адналькова кахала гэтую дзяўчынку.

Але чаго-ж нам патрэба было ад гэтай яснай, чыстай галіначкі маладзенькага жыцця? От — ласкавейшых, цяплейшых вочэк і крышку мацней паціснуць яе маленькую ручку — крышку мацней — чымся гэта выпадае. А калі аднаго разу, з дазволу свайго брата, яна зайшла да нас, дзе жылі Івася з Сашай, дзе як раз тады былі і мы з Алесем, дый занялася гаспадынькай — гарбату нам налівала, — шчасьцю нашаму канца не было. А пасля, калі ўжо вышла яна, не спалі мы ўсю гэтую ноч, успамінаючы яе мілы тварык, яе ясныя вочкі.

Вось, да гэтага міленькага падростачка мы з Алесем і кінуліся па ратунак. Само сабой — яна ўзялася захаваць усё як найакуратней.

Не аддалі ёй толькі адной рэчы: у камодзе паміж бялізны знайшлі мы гліняную — пяцікапеечную скарбонку, ў каторай — калі добра па-трасеш — шасталі паперкі.

Што за ліха? Нашая чацьвёрка дзялілася паміж сабой сваімі капіталамі да астатку, дык хто-ж тут завёў нейкіе скарбы, што ажно паперкі шалешчуць?

Настрой у нас быў тады, зразумела, нэрвовы, і пэўна-ж, каб спакойна разважыць, — мы ня мелі права гэтага рабіць, а тут — бразнулі мы гэтай скарбонкай па сталю і разьбілі на кавалачкі, і пасыпаліся паперкі... Але не грашавыя, а нейкія вузенькія, белыя шпартгалачкі...

Пераглядаем — аж на кожнай алаўком напісана: пяць капеек, Івася В—цкі; пяць капеек Івася В—цкі; дзесяць капеек, Івася В—цкі. І гэтак на ўсіх лісточках.

Зналі мы свайго Івасю добра: здацен быў на ўселякіе, нат недарэчныя штукі, але ў чым тут справа — ніякім спосабам дагадацца не маглі.

Згарнулі мы цэлы жмут гэтых паперачкаў у кішэні, чарапкі глінянай скарбонкі закінулі ў нейкую памыйную яму, а самі — пром на сваю кватэру, бо хавацца ад жандароў — гэта ж сьмешна было-б: нат у Маскве — куды-ж ад іх дзенешся, куды схаваешся? Усё роўна — насочуць, — лепш ужо адразу заглянуць страху ў вочы.

Прыбегаем на сваю кватэру — немка ляжыць ужо на пярыне і практыкуецца: стогне, да таго моцна, балюча стогне, што да яе страшна падыйсьці. Глядзіць на нас, сьмяецца, а — стогне.

Ну, думаем, спрытная кабеціна — дасьць сабе раду: да нашпікованай пярыны сваей не падпусьце.

А што-ж нам рабіць? Сядзець адзетымі і пры кніжках — гэта самае „неблаганадзёжнае заняцьце“; кватэру зачынілі, разьдзеліся, ляглі, але дзе-ж тут сон: чакаем гасьцёў... Тым часам нашая „alte mutter“ — у суседнім пакоічку — то застогне, то засьмяецца...

— А будзеце вы мне іграць: „ох как я вас люблю“?

— Будзем, будзем, — адказываем, ужо лежучы на маленькіх, вузенькіх, цвёрдых ложках.

Так не спалі ўсю ноч. Ляжым, гамонім і чакаем...

Ажно і сапраўды прычакалі: над самай раніцай — чуем мы шпаркіе крокі па падворку, а пасья бегатню па ўсходах і ўрэшці — стук у дзьверы.

Нашая „alte mutter“ застагнала, як канаючая асоба; мой Алесь — ні з таго — ні з сяго — стаў драздом свьістаць...

Ну і канцэрт: тая стогне, гэты свьішча!.. А тут жандары...

Здурнеў ты, ці якое ліхо, — пытаю Алесь.

— Буду, а вось буду свьістаць — нічога яны мне ня дадуць рады — ніхай пад маю музыку трасуць нас, — адказывае ён.

І свьішчэ — преста заліваецца.

А хтож дзверы будзе адчыняць?

Алесь на адрэз адказаўся.

— Каб я, — кажа, — жандаром дзверы адчыняў — не дачэканьне іх! Ніхай ломяць, а з пасьцелі не крануся і свьістаць буду.

Гэткае упорство было ня толькі сьмешнае, але і шкоднае для нас, бо магло узбудзіць большую толькі падазронасьць.

Пайшоў дзверы адчыняць я. Адчыняю... А гэта яшчэ што?! — замест жандароў — улетае, як бомба, спяцелы Івася.

— Браткі мае, загудзеў ён оваім басам, бедда сталася: замкі у нашай камодзе і шафе паломаны, усё пераварушына і забраны нелегальныя штучкі. Відаць быў вобьск. А што найгорш — Сашка прапаў.

— Што-ж ты, дурню, дзівішся: ты-ж сам пакінуў нам запіску, што вобьску трэба спадзевацца гэтай начы, кажэм мы Івасю.

— Дурні вы самі, забасіў ён, паджартаваў з вас і — толькі, а вышла запраўды дрэнная штука.

Справа, разумеецца, выяснілася: ніякіх вобьскаў ня была, а Сашка напэўна начуе ў якага нябудзь, таварыша, як гэта часта з ім бывала.

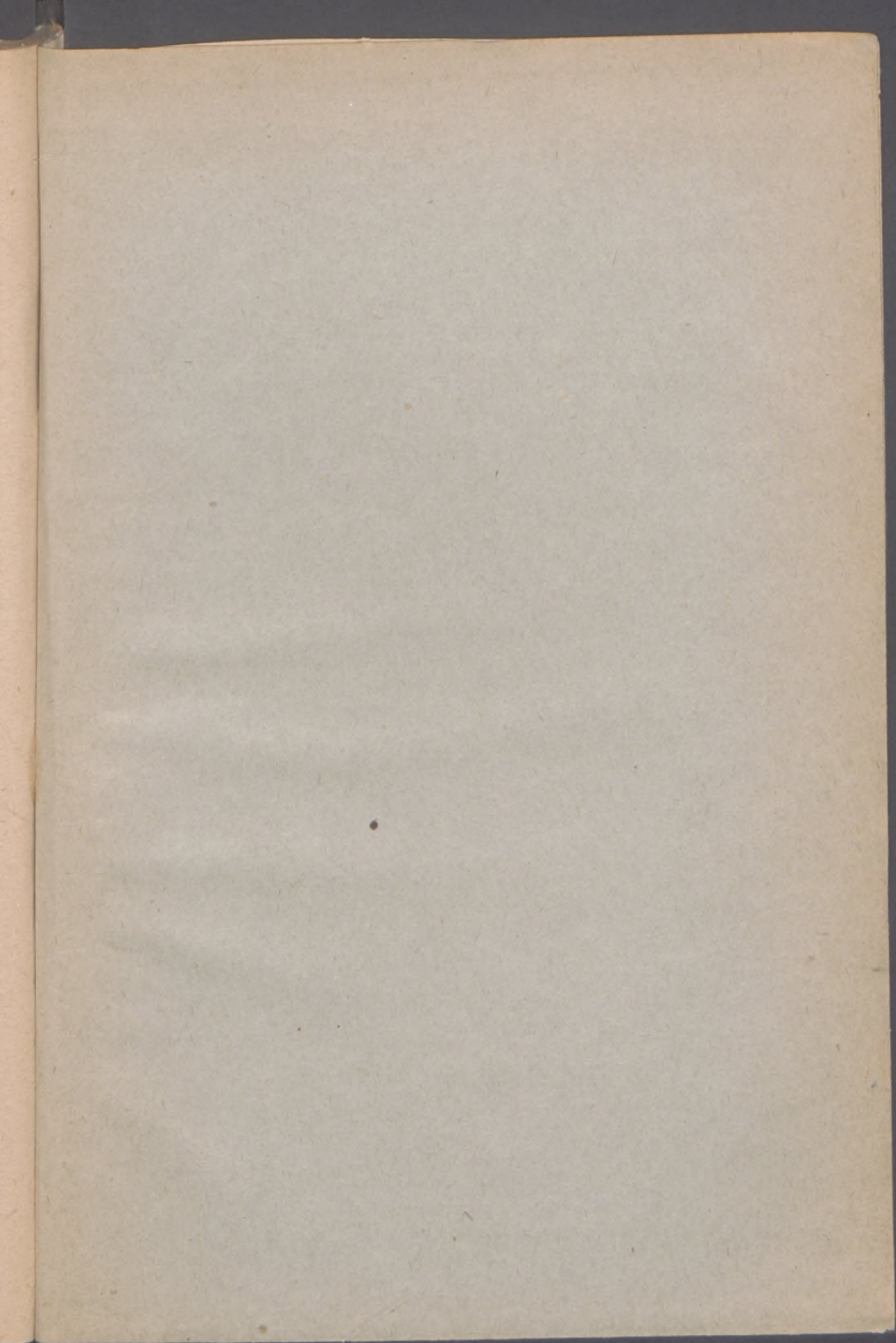
— Усё, значыцца, але-ж што гэта за расьпісачкі — вэксалі нейкіе падазронныя? — пытаем мы Івасю.

— Дурні вы, не разумеете, — яшчэ раз ён нас вылаяў, — налажыў я на сябе штраф: за кожную выпітую поўбутэльку — 5 капеек, а за бутэльку — 10, незалежна ад таго — колькі келішкаў махануў — хоць бы і адзін, а штраф плаціць трэба: ад бутэлькі — 10, ад поўбутэлькі — 5 капеек. А што нехват быў заўсёды гатоўкі, дык выдаваў сам сабе — вэксалі.

Цяпер нам было ўсё ясна і зразумела.

Супакоіліся. „Alte mutter“ перастала стагнаць. Алесь — сьвістаць...

Віленскае Беларускае Выдавецтва Б. КЛЕЦКІНА

Вільня, М.-Сьцяпанаўская, 23

ВЫЙШЛІ З ДРУКУ І ПРАДАЮЦЦА:

1. Максім Гарэцкі. Гісторыя Беларускае Літэратуры. Выд. 2-ое, папраўленае. 208 стр., in 8°. Вільня. 1921.
2. Аркадзь Смоліч. Географія Беларусі. Выд. 2-ое, значна пераробленае і пашыранае:
Вып. I. Прырода Беларусі (Фізычная Географія). Стр. 116+IV, in 8°. Вільня. 1922.
Вып. II. Насялёньне Беларусі і яго гаспадарная дзейнасьць. Паасобныя краіны Беларусі. Стр. 117—367, in 8°. Вільня. 1922.
3. Мэтрычная сыстэма мэраў. Табліца 105×70 см у 3 хварбах. Вільня. 1922.
4. Максім Гарэцкі. Хрыстаматыя беларускае літэратуры. XI век—1905 год. 264 стр., in 8°. Вільня. 1923.
5. Л. Гарэцкая. „Родны Край“, другая пасья лемантара кніга да чытаньня. Выданьне пераробленае і дапоўненае. Стр. 158, in 8°. Вільня. 1923.
6. Ядвігін Ш. Бязрозка. Стр. 48.

Д Р У К У Ю Ц Ц А:

7. Б. Тарашкевіч. Сінтаксіс беларускае мовы.
8. Тарас Гушча. У палескай глушы, повесьць.
9. Янка Купала. Шляхам жыцьця, вершы.
10. Язэп Нарцызаў. Вар'ят без вар'ятства і Вялікая шышка, повесьць.
11. А. Купрін. „Алеся“, пераклад М. Косьцевіча.
12. Арытмэтычны задачнік для пачаткавых школ, II частка.

Галоўны склад выданьняў:

Wilno, ulica Mało-Stefańska, Nr 23.

Jadwigin Sz. „BRZOSKA“.

Drukarnia „Wydawnictwo Wileńskie“, B. Kleckina. M. Stefańska, 23.

ИНА

уры.
21.

2-ое,

Стр.

зёй-
7, in

вар-

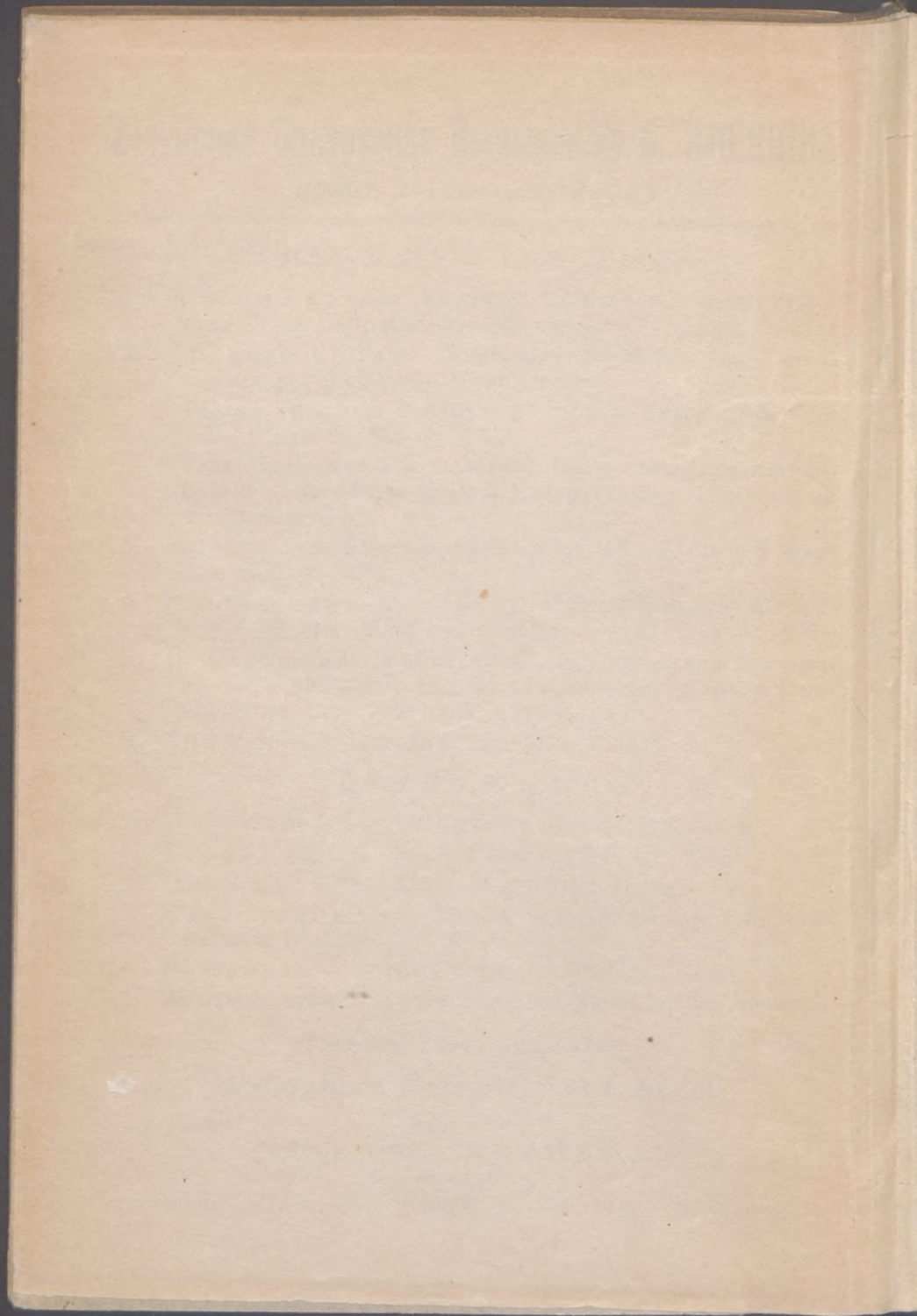
эра-
223.

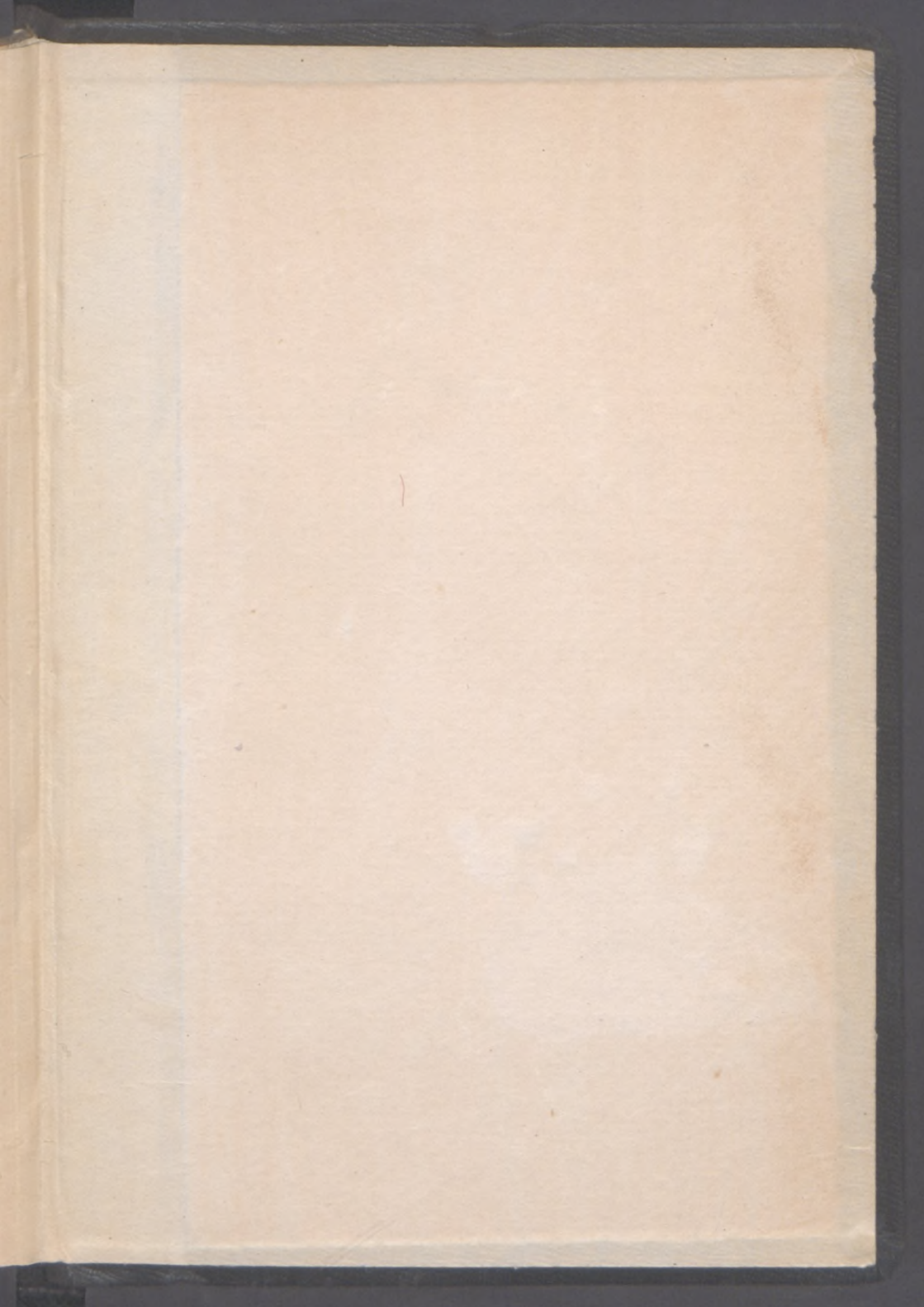
нта-
да-

ікая

стка.

23.

BIBLIOTEKA
NARODOWA

435507
